

UNA POPOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

PROBLEM JEZIKA I TUMAČENJA HAJDEGEROVE FILOZOFIJE

Sažetak: Centralna tema ovog rada je problem jezika i tumačenja Hajdegerove filozofije. Problem tumačenja Hajdegerove filozofije ovde se sagledava kao bitno vezan za njen jezik, te se stoga analizom karaktera i uloge jezika u Hajdegerovoj misli načelno pokušava iznaći i pravo polazište za njeno tumačenje. Analiza jezika Hajdegerove filozofije treba da pokaže i različite tipove Hajdegerove pojmovnosti, kao i njihovu ulogu u stvaranju novog oblika filozofije kod Hajdegera.

Ključne reči: Hajdeger, jezik, tumačenje, pojam, filozofija

Filozofija Martina Hajdegera predstavlja jednu od najznačajnijih i naj-uticajnijih filozofskih pozicija XX veka. Međutim, iako je provocirala niz komentara i interpretacija, Hajdegerova misao i dalje predstavlja izazov za tumače. Razlog tome su izuzetna kompleksnost jezika kojim se ovaj nemački mislilac služi i način na koji se on njim koristi. Često označen kao slikovit i neprecizan, jezik Hajdegerove filozofije uvodi nove pojmove i neobične upotrebe već poznatih izraza, koji su po pravilu međusobno umreženi tako da njihovo kontekstualno sagledavanje vodi u više smerova istovremeno. Problem tumačenja Hajdegerove misli tako ovde bitno određujemo kao problem jezika Hajdegerove filozofije.

Naročita pojmovnost ove filozofije, koja povlači i specifičan način izgradnje njenih argumenata, zahteva od tumača vrlo osoben pristup. U najmanju ruku, pristup tumača ne sme unapred biti opterećen negativnim stavom prema ovako postavljenom jezičkom izrazu, kao što je to, na primer, slučaj sa Karnapovom kritikom Hajdegera,² već on mora biti otvoren za razumevanje

1 E-mail adresa autorke: una.popovic@gmail.com

2 Up. Friedmann, M., *Carnap-Cassirer-Heidegger: Geteilte Wege*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Mein, 2004, str. 27-29, 34-35.

potrebe iz koje je Hajdegerov jezički izraz nastao. Pozitivni kriterijum tumačenja, međutim, nije jednostavno odrediti, ali se čini da bi on morao da ima u vidu karakter jezika Hajdegerove filozofije i njegove oblike. Naš rad biće posvećen upravo tome: njegov cilj je da pokaže na koji način jezički izraz Hajdegerove filozofije uslovljava njeno razumevanje i tumačenje, te kako se može pristupiti njegovom osvetljavanju. Budući da ova tema nesumnjivo zahteva zasebnu i opsežnu studiju, u ovom radu pokušaćemo da ponudimo skicu pravaca u okvirima kojih bi se takva tematizacija jezika Hajdegerove filozofije trebala izvoditi.

FILOZOFIJA I JEZIK: ANALIZA MOGUĆEG PRISTUPA

Recepcija Hajdegerove filozofije imala je neobičnu sudbinu. U prvom periodu Hajdegerovog delovanja recepcija njegove misli bila je ograničena mahom na okvire filozofije u Nemačkoj. U punom smislu Hajdeger nije postao poznati filozof sve do objavljivanja svog glavnog dela, *Bivstvovanja i vremena*. Ovo delo ostalo je do kraja Hajdegerovog života okosnica razumevanja njegove misli, iako je bilo poznato da je projekat *Bivstvovanja i vremena* napušten u korist nove perspektive, tzv. poznog Hajdegera. Ovakvo usmerenje istraživanja Hajdegerove misli bitno se menja tek sa početkom objavljivanja njegovih sabranih dela, kada je uočeno u kojoj meri je opsežna i obuhvatna bila njegova produkcija. Objavljivanje sabranih dela konačno je obezbedilo pun uvid ne samo u celokupan korpus Hajdegerove misli, već i u njen unutrašnji razvoj, te je u tom smislu obezbedilo i osnove da se ona na pravi način protumači.

Bivstvovanje i vreme, ipak, dugo je vremena predstavljalo primarni prohod u suštinu Hajdegerove misli, a takva perspektiva je na mnogo načina zamaglila uvid u celinu i unutrašnju ideju Hajdegerove filozofije. Ovo delo i horizont tema koje su u njemu obrađene dugo su organizovali sagledavanje drugih Hajdegerovih dela. U tom pogledu posebno je teško bilo izboriti zaseban uvid u ranu misao: dok je za period posle publikovanja ovog dela na osnovu svedočenja samog Hajdegera jasno da postoji izvesna promena pozicija, period pre tog publikovanja shvata se kao postepeni razvoj i proigravanje različitih ideja koje se razvijaju ka načinu na koji su umrežene u glavnom delu.³

³ Up. Imdahl, G., *Das Leben verstehen: Heideggers formal anzeigende Hermeneutik in den frühen Freiburger vorlesungen (1919 bis 1923)*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1997, str. 16.

Drugi veliki problem *Bivstvovanja i vremena* kao okosnice razumevanja Hajdegerove misli je njegova nedovršenost: poznato je da je filozof objavio samo deo od predviđenog nacrta knjige.⁴ Uprkos tome, činjenica da je objavljeni deo u velikoj meri posvećen *analitici bivstvovanja* uslovlila je mogućnost da Hajdeger dugo vremena bude shvaćen kao predstavnik filozofije egzistencije, iako je pozicija koju on u svom glavnom delu zastupa suštinski usmerena na izgradnju fundamentalne ontologije. Sagledavanje Hajdegerove misli kao varijante egzistencijalističke filozofije ima svoje osnove u motivima poput *bivstvovanja-ka-smrti* ili *straha*, ali je pristup njihovoj obradi sasvim nezavisan od pozicija egzistencijalizma.⁵

Oba ova tradicionalna tumačenja Hajdegerove filozofije upućuju nas na pitanje koje zapravo treba da odredi kako njihovu vrednost, tako i naše dalje istraživanje. Radi se o pitanju da li postoji, i ako postoji, u čemu se sastoji jedinstvena perspektiva s obzirom na koju se Hajdegerova misao u celini može razumeti i protumačiti. Drugim rečima, da li uprkos raznovrsnosti istraživanja i diskontinuitetima postavki analiza i motiva postoji jedinstvena perspektiva koja nam pruža valjan uvid u razvoj i smisao ove filozofije, uključujući tu i njene prekide i zaokrete – neka vrsta meta-kontinuiteta, koji bi objasnio različita variranja i prelaze? Nazovimo ovu poziciju meta-kontinuiteta *idejom* Hajdegerove filozofije, i naći ćemo se pred pitanjem da li je njegov pretežni interes, njegovo centralno pitanje, ostao isti tokom svih godina njegovog delovanja. Iznalaženje ovakve perspektive predstavljalo bi prvi korak u pravcu adekvatnog tumačenja, budući da bi ga unapred ograničilo i fokusiralo ka određenom smeru.

Prva ideja koja se nameće u tom okviru je svakako *pitanje o bivstvovanju*. Čini se da je, opet dominantno pod uticajem pozicija fundamentalne ontologije, upravo bivstvovanje centralni pojam Hajdegerove misli. Ovde, ipak, moramo biti oprezni: centralni pojam ne mora da označava i glavnu ideju. Zapravo, pokazuje se da u mnogo slučajeva Hajdeger govori o zaboravu bivstvovanja, tačnije, o gubljenju perspektive iz koje se ono uopšte adekvatno može misliti. S obzirom na to, možemo uočiti da se velika pomeranja u razmatranju i određivanju ovog centralnog pojma dešavaju upravo usled Hajdegerovog nezadovoljstva trenutnim pozicijama njegovog promišljanja,

4 Prema ovom nacrtu objavljena su samo prva dva poglavlja prvog dela knjige – treći, pod nazivom *Vreme i bivstvovanje*, te kompletan drugi deo nikada nisu objavljeni. Up. Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1988, str. 43-44.

5 Hajdeger, na primer, Kjerkegora eksplicitno navodi u tri fusnote u okviru *Bivstvovanja i vremena*. Na sva tri mesta uočava se precizno povlačenje razlike između Kjerkegorovog i njegovog vlastitog pristupa, upravo u pogledu tretiranja nekih od centralnih pojmova koji se obrađuju. Up. Isto, str. 216, 267, 384-385.

te permanentnom potragom za radikalnijom i utemeljenijom perspektivom. Čini se, stoga, da je meta-pozicija za kojom tragamo – *ideja Hajdegerove filozofije* – zapravo pozicija ispitivanja načina postavljanja ovog centralnog pitanja o bivstvovanju: ovu poziciju možemo osloviti kao *pitanje o smislu i karakteru filozofije*.

Preispitivanje smisla, oblika i uloge filozofije u savremenom dobu tako smo odredili kao glavni interes Hajdegerove filozofije u celini, podrazumevajući da je on naporedan sa pitanjem o bivstvovanju: on predstavlja njegovu dopunu, čak i polaganje računa o mogućnosti njegovog postavljanja.⁶ Istovremeno, na taj način naglašava se i da je filozofija jedan izdvojen i adekvatan oblik tematizovanja problema bivstvovanja.⁷

Postavljanje ovog pitanja o filozofiji ima svoje osnove u krizi tradicionalne uloge filozofije u zapadnom društvu, koja obremenjuje ne samo Hajdegerovu, već i pozicije mnogih drugih mislilaca tog vremena. Hajdegerovo razumevanje ove duhovne krize doba, međutim, neposredno je povezano ne samo sa problemom određenja mogućnosti ostvarivanja filozofije u njemu, već i sa radikalnim preispitivanjem toga da li je nasleđeni pojam filozofije uopšte njoj samoj adekvatan.⁸ Drugim rečima, određenje filozofije, za koju se ispostavlja da je bitno ontološka i da vodi razumevanje okolnosti u kojima čovečanstvo živi, sada postaje centralni *filozofski* problem. Međutim, ni pojam filozofije, ni način na koji se filozofsko mišljenje tradicionalno pojavljuje po Hajdegeru nisu odgovarajući sopstvenoj ideji, te oni samo zamagljuju ono što treba da pokažu. Stoga je, sudi Hajdeger, potreban nov, autentičan pojam filozofije, kao i nov način njenog izvođenja, oslobođen od naslaga tradicije.

Upravo na ovom mestu pojavljuje se problem jezika: u cilju razračunavanja sa tradicionalnim idejama o filozofiji i revitalizovanja ovog oblika mišljenja Hajdeger mora da se izbori i sa njegovim jezikom. Upravo su tradicionalni pojmovi, smatra Hajdeger, oruđe delovanja tradicije: kao toposi filozofije, oni se samorazumljivo prenose od jednog do drugog mislioca i teorije,

6 Up. Hajdeger, M., *Temeljni problemi fenomenologije*, Demetra, Zagreb, 2006, str. 11-12. F. V. fon Herman ovaj neobični kontinuitet razlaže tako što naglašava *status* pitanja o bivstvovanju u Hajdegerovom opusu: ono je permanentni fokus ove filozofije, ali vremenom od njenog *vodećeg pitanja* prelazi u *temeljno pitanje*. Drugim rečima, menja se način njegovog sagledavanja i postavljanja. Up. von Hermann, F. W., *Wege ins Ereignis. Zu Heideggers „Beiträgen zur Philosophie“*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1994, str. 41-43.

7 Poznato je da ona nije i jedini način tog tematizovanja – Hajdeger će izdvojiti njih nekoliko, među kojima posebno mesto zauzima umetnost. Utoliko se ovde naša teza potvrđuje: radi se prevashodno o otkrivanju *načina* na koji se ovo pitanje može ispravno *filozofski* postaviti, dakle, o pitanju oblika i izvođenja same filozofije.

8 Up. Hajdeger, M., „Kraj filozofije i zadaća mišljenja”, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb, 1996, str. 401-403, 416.

održavajući tako privid značenja, dok se zapravo veza sa njihovim izvornim smislom sve više gubi.⁹ Ukoliko tome dodamo i osobena pomeranja značenja ovih pojmova i termina, koja su nužna posledica njihovog iznova različitog umrežavanja u kontekst drugih pojmova istorijskih filozofija, čini se da svaki od njih nosi mnoštvo značenja i valenci koje nije lako ni ispratiti, ni do kraja razumeti. Ukoliko, dakle, filozofiju treba očistiti od njene tradicije i ponovo je oživeti u njoj pripadnom obliku i načinu mišljenja, njena pojmovnost mora postati njen eksplicitni problem.

Na ovom mestu moramo razdvojiti dva tipa analize problema jezika kod Hajdegera: najpre, način na koji on kao element ove filozofije, kao njen problem i motiv – u krajnjem i njen pojam – funkcioniše u okvirima njenog razvoja, te umrežavanjima sa drugim pojmovima. Ova analiza u strogom smislu predstavlja tematizaciju problema jezika kod Hajdegera, jezika shvaćenog *kao problema Hajdegerove filozofije*. Sa druge strane, i jezički izraz ove filozofije može se uzeti kao zaseban problem. U tom smislu se često govori o jeziku Hajdegerove filozofije kao slikovitom ili nepreciznom: upravo ovakav jezik otežava njeno razumevanje i tumačenje. Pri tome, problem ne leži prosto u neobičnoj upotrebi tradicionalne filozofske terminologije, sumnjivoj upotrebi etimologija i obremenjivanju filozofskog jezika pesničkim manirima. Radi se, pre svega, o izgradnji jedne nove filozofske pojmovnosti, koja upućuje i ka novom tipu argumentativnosti filozofije, kao i, na višem nivou, ka osobenom obliku u kom je ona u celini prezentovana. Ovaj način tematizacije jezika kao problema Hajdegerove filozofije, koji možemo označiti kao *problem jezika Hajdegerove filozofije*, stoga inkorporira i elemente koji su tradicionalno shvaćeni kao pitanja logike ili metodologije: u tom smislu pokazuje se da ovaj problem prožima celokupno Hajdegerovo delo, kao i da je bitno povezan sa pitanjem o karakteru i smislu filozofije.

Kada je u pitanju ovaj tip analize jezika kod Hajdegera, ne smemo zaboraviti da se on mora sagledavati u skladu sa samim Hajdegerovim pozicijama. Pod tim ovde podrazumevamo dve perspektive. Najpre, Hajdegerovu kritiku tradicionalne filozofije, ovde posebno novovekovne. Hajdegerov kritički stav uslovljava nas da ostavimo po strani pojmove i teorije o jeziku koji su obremenjeni novovekovnim pozicijama, prevashodno ideju da je jezik neka vrsta oruđa, ili spoljašnja, čulno dostupna etiketa za unutrašnju misaonu osnovu.¹⁰ Tako odmah moramo da isključimo podvajanje pojma kao misaone

9 Up. Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, str. 9-11.

10 Up. Gethmann, C. F., „Heidegger und die Wende zum Sprache“, u: *Vom Bewußtsein zum Handeln. Das phänomenologische Projekt und die Wende zur Sprache*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2007, str. 182.

osnove i termina kao njegovog jezičkog izraza, kao i podvajanje pojmova i njihovih međusobnih veza, kako je to postavljeno u klasičnoj logici. Jezik se kod Hajdegera shvata mnogo integralnije: on obuhvata idejno-misaonu instancu, čulno dostupni jezički izraz i međusobno umrežavanje pojmova na osnovu njihovih značenja. Ovako shvaćen pojam jezika mnogo je bliži antičkom *logosu* nego novovekovnoj filologiji ili savremenoj analitičkoj filozofiji: revitalizacija antičkog logosa, jasno je, ide ruku pod ruku sa Hajdegerovom potragom za istinskim smislom i ulogom filozofije, koja je takođe često usmerena na antičke okvire njenog nastajanja. Kao što smo videli, ova perspektiva postavlja nas unapred na jedno neobično tlo analize, na kom sada i njen jezik – dakle, oblik interpretacije i njen izraz – postaju filozofsko pitanje i problem. Da bismo mogli da savladamo ovu teškoću, potrebno je da se okrenemo drugoj pomenutoj perspektivi.

Radi se o povezivanju dva problema jezika kod Hajdegera – *jezika kao problema* Hajdegerove filozofije i *problema jezika* Hajdegerove filozofije. Iako za potrebe tumačenja odvojeni, ova dva problema kod samog Hajdegera su povezani: štaviše, jedan predstavlja osnov i utemeljenje drugog. Ono što Hajdeger sa jezikom *de facto čini*, on obrazlaže, utemeljuje i komentariše kada *govori* o jeziku. Tako jedan nivo tematizacije jezika predstavlja osnov za drugi, koji ga povratno potvrđuje kao moguć i ostvariv: jezičko-pojmovna građa, dakle, nije prosto spoljašnja unutrašnjoj ideji ove filozofije, već je nastala kao njena posledica.

Upravo zbog toga se Hajdegerova terminologija teško razumeva: ona uvodi specifičan krug u razumevanju. Da bismo se snašli unutar Hajdegerovih neobičnih pojmova, moramo razumeti zašto su oni baš tako postavljeni, a da bismo dospeli do ovog razumevanja, potrebno je da se probijemo upravo kroz same te pojmove. Ovaj osobeni hermeneutički krug u skladu je sa Hajdegerovim prisvajanjem hermeneutike, ali ipak umnogome otežava pristup razumevanju njegove misli, osobito za nekoga ko se sa njom prvi put upoznaje. Hermeneutička pravila su dobro poznata: treba kružiti po ovom krugu i postepeno širiti horizont na osnovu kog se osvetljavaju značenje i funkcija pojmova od kojih se krenulo, imajući u vidu privremeni karakter trenutnih pozicija. Tako se i uvođenje u Hajdegerovu misao po pretpostavci odvija po istom krugu: razabiranje u njenim pojmovnim vezama treba da vodi ka postepenom shvatanju ideja koje su njima prezentovane, i obrnuto.

Dodatno, ovako postavljen jezik Hajdegerove filozofije govori nam ponešto i o svojoj nameni, tačnije, o svojoj bitnoj usmerenosti na čitaoca. Drugim rečima, nije slučajno što Hajdegerov jezik nije lak za razumevanje: on je namenjen tome da spreči *pogrešno* razumevanje izloženih stavova. U strogom smislu Hajdegerova filozofija i iznutra, samom svojom idejom, zah-

teva ovakve sigurnosne mere: ako već treba iznova zasnovati filozofiju i tako obezbediti njeno savremeno postojanje, ako je već utvrđeno da tradicija filozofije umnogome otežava taj proces, onda je važno metodološki obezbediti mogućnost da se ona kao takva i pojmi. Oneobičavanje jezika filozofije onda ima dvostruku funkciju: sa jedne strane da ostvari novu filozofiju, a sa druge da je obezbedi od neposrednog i nesvesnog utapanja u stare matrice.

JEZIK HAJDEGEROVE FILOZOFIJE: PERSPEKTIVE TUMAČENJA

Veza mišljenja, odnosno filozofije i jezika Hajdegerove filozofije ukazala nam je na pravac razumevanja njenog jezika: ova perspektiva, kako je već naglašeno, teorijski utemeljuje konkretne jezičke prakse kojima se, u konačnom, i sama ostvaruje. S obzirom na tu perspektivu sada možemo krenuti i korak dalje, te osvetliti načine na koje se odvija izgradnja Hajdegerove terminologije i pojmovnosti, a preko nje i oblik, ideja njegove filozofije kao takve.

Na samom početku možemo uočiti da u Hajdegerovoj terminologiji prevladavaju tri tipa pojmova. Najpre imamo tradicionalne filozofske pojmove, poput *bivstvovanja*, *istine*, *mišljenja* i slično. Ipak, pre nego što ih prihvatimo kao deo sopstvene filozofije, sve tradicionalne pojmove Hajdeger najpre na specifičan način analizira: tačnije, sprovodi ih kroz postupak destrukcije.¹¹ Svaki od pojmova analizira se s obzirom na fenomen koji treba da označava, kao i s obzirom na značenja koja su radom tradicije umetnuta preko tog izvornog usmerenja. Hajdeger se pri tome često koristi analizom značenja i uloge datog pojma u horizontu filozofije unutar koje je on izdvojen ili uveden kao filozofski pojam. Pretpostavljajući da takvim rađanjima pojmova prethode određeni misaoni uvidi i značenja, koji onda svoj jezički izraz dobijaju u tačno određenim rečima, odabranim ili izmišljenim u skladu sa njima, Hajdeger dalje kontrastira tako osvetljen početak pojma sa njegovim sadašnjim uobičajenim značenjem, te na osnovu toga pokušava da prikaže niz preobražaja kroz koje je pojam morao proći da bi od jednog oblika dospelo u drugi. Destrukcija tradicionalnih pojmova filozofije tako se razvijanjem niza slojeva njihovih značenja pokazuje i kao specifična analiza istorije filozofije

11 Destrukcija predstavlja osoben stav i metod sagledavanja tradicije — ona treba da raskrije ono tradirano u svim njegovim nivoima. Up. Heidegger, M., *Die Grundbegriffe der Antiken Philosophie*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1993, str. 29-30, 33; Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, str. 25.

i njenog razvoja, uključujući tu i prateću, često nenaglašenu analizu načina poimanja i formiranja filozofske pojmovnosti u različitim slučajevima.¹²

Neki od ovih destruiranih pojmova bivaju dalje inkorporirani u Hajdegerovu misao, a neki odbačeni kao isuviše kontaminirani pogrešnim značenjima: po pravilu, odbačeni pojmovi vezani su za period novog veka, a prihvaćeni za antičko nasleđe. Čini se da razlog odbacivanju novovekovne terminologije leži u njenoj istorijskoj bliskosti Hajdegerovom dobu: neposredna prošlost filozofije shvata se kao vladajuća paradigma koju treba prevazići, odnosno kao oblik tradicije sa najintenzivnijim neposrednim uticajem. Nasuprot tome, antika se shvata kao period prvobitnog zasnivanja filozofije, te samim tim i prvobitne, neposredovane borbe za njenu pojmovnost i izraz. Vraćanje antici shvaćeno je kao vraćanje filozofiji bez tereta tradicije – što je, svakako, moguće tek nakon izvršene destrukcije te tradicije.¹³ Stoga se i svi prihvaćeni pojmovi pokazuju u neobičnim, nestandardnim značenjima.

Drugi vid Hajdegerove izgradnje filozofske pojmovnosti oličen je u njegovoj upotrebi svakodnevnog nemačkog jezika. Kao pojmovi od filozofskog značaja izdvajaju se reči bez specifičnih filozofskih značenja, ali sa bogatom upotrebom u okviru običnog govora. Ovaj postupak predstavlja obnavljanje prethodno pomenute antičke situacije: kao što su grčki filozofi, u nedostatku tradicije na koju bi se oslonili, morali da od svakodnevnog govora izbere filozofsku terminologiju, tako sada i Hajdeger pokušava da se osloni na jezik svog doba i zasnjuje novu filozofiju zasnivajući njen nov jezički izraz.¹⁴

U pozadini ovog postupka leži problem koji još od XIX veka i spora o metodološkom zasnivanju duhovnih nauka obeležava napore mnogih filozofa, pa i njihova određenja pojma i uloge filozofije. Ovaj problem možemo ukratko predstaviti kao pitanje o tome kako se jedno polje iskustva, koje bitno obeležavaju neponovljivi doživljaji, subjektivni karakter, te posredovanost putem jezika i povesti može uklopiti u zahteve naučnosti, odnosno u strogo određenu pojmovnost i metodski postupak. Zagovornici autonomnog karaktera duhovnih nauka pretendovali su i na osobenu pojmovnost, pa čak i logiku ovih nauka: Diltaj, na primer, daje impulse za razvoj jedne hermeneutičke logike.¹⁵ Ipak, za nas je ovde najvažnija ideja o osvetljavanju svakod-

12 Up. Koprivica, Č., *Biće i sudbina. Hajdegerova misao između uzornosti i vremenitosti*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2009, str. 157-158.

13 Up. von Hermann, F. W., *Die zarte, aber helle Differenz. Heidegger und Stefan George*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1999, str. 34-36.

14 Up. Hajdeger, M., „Što je to – filozofija?“, u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, str. 266, 269.

15 Diltaj je hermeneutiku pre svega izdvojio kao metod duhovnih nauka, ali da bi se ova alternativna naučnost zaista mogla utemeljiti, bilo je potrebno dopuniti metod njemu komple-

nevnog jezika iz pozicija njegove naučno-filozofske upotrebe, ali tako da se u novoizgrađenoj pojmovnosti i logici održi njegov neposredni karakter.

Upravo ovu ideju preuzima i Hajdeger, vezujući je za fenomenološki *credo* „ka samim stvarima”. Njegov postupak sa običnim jezikom usmeren je upravo na to da se osvetle fenomeni neposrednog iskustva života, onako kako su nam oni dati: da bi se to postiglo, zahteva se i osoben metod pristupa tom iskustvu, te osobena pojmovnost njegove analize. Pojmovnost o kojoj je ovde reč prevazilazi puki opis i pretenduje na označavanje suštine fenomena o kojima je reč – zapravo, na samo njihovo osvetljavanje *kao* filozofskih fenomena. Postupak njene izgradnje sličan je postupku destrukcije, koji smo vezali za preoblikovanje tradicionalne filozofske terminologije: ponovo se radi o određenom raslojavanju mnogobrojnih značenja koja se prepliću, a koja zamagljuju ono što, po Hajdegerovom mišljenju, predstavlja dominantno značenje pojma.

Izdvajanjem dominantnog sloja značenja Hajdeger tek stiže osnove da dati pojam pokaže u njegovom punom delovanju: ostali slojevi značenja, međutim, čak i oni koji se pokazuju kao pogrešni iz perspektive dominantnog značenja, nisu prosto odbačeni, već se uzimaju pozitivno, kao horizont tog pojma. Ono na šta nailazimo kao na datost, kao splet moguće upotrebe i smisla nekog pojma, prihvata se u celini: zadatak je da se osvetli njegova unutrašnja struktura. Tako i pogrešna značenja posredno upućuju na ono dominantno, upravo time što ga zamagljuju: mogućnost ovoga objašnjena je putem fenomena svakodnevnice, koji Hajdeger analizira kao jedan od najvažnijih modusa u kojima tubivstvovanje sebe razumeva.¹⁶ Ona, stoga, ne smeju biti zanemarena, ali moraju biti osvetljena u svom poreklu i funkciji, kako bi se pravilno razumela i kako bi se fenomen, domen razumevanja na koji pojam upućuje, u potpunosti osvetlio. O crtavanjem unutrašnje strukture pojma i načina razumevanja datog fenomena dodatno se stiže uvid u njihova potencijalna umrežavanja sa drugim pojmovima i fenomenima, što u konačnom vodi izgradnji osobene teorije i argumentacije.

Izdvajanje dominantnog značenja pojma Hajdeger sprovodi s obzirom na pozicije koje o crtava u okviru hermeneutike faktičnosti. Faktičnost ovde označava činjenicu da nikada nismo u poziciji subjekta koji izvan značenja i razumevanja, već da se uvek u njima zatičemo: kada pokušamo da reflektujemo karakter svog razumevanja stvarnosti, kada se ciljano okrenemo ka

mentarnom argumentacijom – otud zahtev za izgradnjom hermeneutičke logike. Ovaj, sada pomalo zaboravljeni projekat, na posletku se sasvim udaljio od svojih metodoloških početaka, približivši se više jednoj filozofiji jezika i značenja.

16 Up. Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, str. 144-147.

tome da je iz neposrednosti izvedemo do teorijsko-pojmovne transparentije, uvek nailazimo na unapred datu mrežu odnosa koja ih određuje.¹⁷ Ova datost značenja i razumevanja ne samo da određuje naše svakodnevno ponašanje i mišljenje, već može bitno da uslovljava i načine ovog okretanja ka njegovom tumačenju: upravo zbog toga moguće je pogrešno razumeti njihov karakter. Takvo pogrešno razumevanje nalazimo, smatra Hajdeger, u novovekovnoj ideji razdvojenosti subjekta sistematizacije i organizacije saznanja od čulnog iskustva kao njihovog materijala. Takođe, ono se može zateći i u modusu svakodnevnice, koji se često filozofski opisuje kao zdravorazumsko stanovište: ni ono nije oslobođeno idejno-pojmovnog posredovanja, već svoju jednostavnost crpi iz, hjumovski rečeno, navike. Svakodnevnicu sadrži neku vrstu proto-teorije o stvarnosti, njenog predrasumevanja, koja, iako nije eksplicitno izvedena i opojmljena, i dalje deluje kao regulativni horizont razumevanja na osnovu kog se organizuju svi novi fenomeni i ideje.

Drugim rečima, faktičnost označava ovu upletenost u predrasumevanja koja obremenjuju svako dalje razumevanje, i koja su uvek već delatna i data. Da bi se sada to polje datosti značenja i mišljenja moglo ispravno razumeti, potrebno je iznaći metod kojim bi se ono iz predrasumevanja moglo dovesti do punog razumevanja – kao takav metod prihvaćena je fenomenološki obremenjena hermeneutika.¹⁸ Zadatak hermeneutike faktičnosti onda je u tome da data značenja, fenomene i njihova umrežavanja pokaže transparentno, u njihovoj strukturi: element toga predstavlja i izdvajanje dominantnih značenja pojmova svakodnevnog jezika.

Preuzimanje i izgradnja pojmovnosti iz običnog jezika dalje rezultuje Hajdegerovom filozofskom pojmovnošću, u kojoj su prvobitna i bliska značenja pomerena i predstavljena na neobičan način. Ipak, kao što smo videli, ovaj postupak nije bez utemeljenja. Pojmovi poput *sudbine*, *straha*, *raspoloženja* i slično zadobijaju strogo određeno filozofsko značenje i funkciju, ali njihovo poreklo iz običnog jezika nije pri tome zaboravljeno. Naprotiv, mogli bismo reći da je ono upravo naglašeno, i da je potpuno razumevanje ovih pojmova kao filozofskih i Hajdegerovih moguće tek ukoliko se na umu zadrže i njihova uobičajena značenja.

Tu nailazimo na dve posledice: najpre, na bitno preplitanje Hajdegerovih filozofskih ideja i njegovog filozofskog jezika – oni se međusobno uslovljavaju na takav način da ih nije moguće razdvojiti. Upućivanje na vanfilozofska značenja, uprkos borbi za njihovo osvetljavanje, govori o Hajdegerovoj

17 Up. Koprivica, Č., *Biće i sudbina*, str. 60-63, 83-84.

18 Up. Grubor, N., *Hermeneutička fenomenologija umetnosti. Osnovni problemi umetnosti polazeći od Hajdegerove filozofije*, Mali Nemo, Pančevo, 2009, str. 26.

nameri da se filozofija preplete sa životom, da se iz okvira akademske discipline ponovo izvuče u jedan način života. Dodatno, ono govori i o načelnoj neprevodivosti njegovih dela: iako su ona *de facto* prevedena na mnoge jezike, svaki od tih prevoda više ili manje promašuje izvornu ideju, upravo zato što se intuicije običnog jezika prevoda ne poklapaju sa onima koje su izvorno vizirane. Kao primer za to možemo navesti jedan od najpoznatijih pojmova – *Dasein*: ovaj pojam imao je u nemačkom jeziku svoju dosta ustaljenu što filozofsku, što svakodnevnu upotrebu, označavajući prosto neko postojanje, biće. Hajdeger mu daje strogo određeno terminološko mesto, koje precizira u *analitici tubivstvovanja* tumačeći vezu između onog *da* i onoga *sein*.¹⁹ Na našem jeziku, na primer, postoje dve varijante prevoda, *tubivstvovanje/tubitak* i *opstanak*.²⁰ Prva predstavlja doslovni prevod originala, što olakšava uvid u dalje razvijanje njegove strukture, ali je takođe i neologizam, te ne upućuje ni na kakve intuicije iz običnog jezika. Drugi prevod, nasuprot tome, uvodi takve intuicije i u velikoj meri je usklađen sa originalom, ali zato dalja strukturalna analiza *da* i *sein* postaje neprozirna.

Dva analizirana tipa Hajdegerove filozofske pojmovnosti imaju nekoliko zajedničkih osobina. U oba slučaja radi se o pojmovima koji već postoje i čija su značenja dobro poznata. Oni se analiziraju upravo s obzirom na ta poznata značenja, izvodi se unutrašnja struktura njihovog delovanja i s obzirom na to oni postaju deo Hajdegerove filozofije uvek sa pomeranim smislom. Hajdegerovi postupci analize često podrazumevaju i mnogo kritikovane etimologije, poređenja, ili prosto strukturalno-gramatičke analize, slične onoj koju smo pomenuli u slučaju *Dasein*-a. Hajdeger, međutim, pored ovih uvodi i treću grupu pojmova, koji su sasvim različitog karaktera: u pitanju su pojmovi poput *bivstvovanja-u-svetu*, *pro-iz-vođenja* i slično. Kao što se može videti na osnovu ova dva primera, ovi pojmovi često se oslanjaju na već postojeće reči, ali je njihova izgradnja u filozofske pojmove sasvim drugačija od one koju smo prethodno pomenuli. Ovi pojmovi imaju strukturalnu ulogu u

19 Up. Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, str. 151.

20 Rasprava oko varijeteta *bivstvovanje*, odnosno *bitak*, imala je svoje zapaženo mesto u istoriji recepcije Hajdegera na našim prostorima, i još uvek su obe verzije u upotrebi. Tako se i u slučaju *Dasein*-a ista dilema prenosi na kovanicu *tubivstvovanje/tubitak*. Razlika *bivstvovanje/bitak* dodatno se komplikuje terminima *biće* i *bivstvujuće*, kao i nekim njihovim manje učestalim varijetetima, poput *bitstvovanje* ili *bistvovanje*, i ova četiri pojma se u raznim kombinacijama pojavljuju kao prevodi nemačkih reči *Sein* i *Seiende*. Termin *opstanak* poslednjih godina u prevodima i analizama Hajdegerovih dela zapaženo koristi Č. Koprivica. Up. Petrović, G., „'Bitak', 'biće' i 'bivstvovanje'”, u: *Prolegomena za kritiku Hajdegera*, Nolit/Beograd i Naprijed/ Zagreb, 1986, str. 338, 351, 368.

Hajdegerovoj filozofiji, i označavaju neku vrstu meta-pozicije sagledavanja, različite nivoe analize.

Ovde imamo slučajeve pojmova koji treba da služe kao neka vrsta ključeva za razumevanje strukture Hajdegerove misli – u konkretnom, kao njena meta-naracija. O mišljenju se, smatra Hajdeger, ne može misliti linearno, po modelu induktivno-deduktivnog zaključivanja i podvođenja manje opštih pod opštije pojmove: mišljenje je uvek već posredovano različitim slojevima značenja, kao što smo već videli na primerima svakodnevnice, faktičnosti i tradicije. Ipak, da bismo mogli da se snađemo u ovim različitim slojevima i nivoima značenja, potreban nam je nekakav meta-jezik kojim bismo ih razvrstali i opisali: upravo to je funkcija pojmova o kojima je sada reč. Budući da se ovde radi o slojevima *značenja*, moramo imati u vidu da u pitanju nije puko razvrstavanje pojmova i reči, već razabiranje u samom mišljenju: tako ni ovi pojmovi nisu postavljeni kao najopštiji pojmovi, oni nemaju nikakve veze sa pojmovnom hijerarhijom tog tipa. Oni upućuju na *način mišljenja* koji je u datom slučaju na delu.

U strogom smislu, dakle, ovi pojmovi ne upućuju ni na kakav sadržaj ili objekt, i nemaju nikakav obim – ne govore o nekom bivstvujućem – već ukazuju na različite načine na koje se misli i govori: oni označavaju ono *kako*, ne ono *šta*. Da se zadržimo na već pomenutom pojmu *Dasein*: ovaj pojam isključivo označava ontološki način sagledavanja čoveka – on je, dakle, jedan *ontološki* pojam. Strogo rečeno, ovde se ne radi o čoveku, već o načinu njegovog bivstvovanja. Slično tome, pojam *bivstvovanja-u-svetu* ukazuje na određeni način sagledavanja datog fenomena, za koji je važno da ujedno obuhvata elemente bivstvovanja i sveta tako da se oni tek naknadno, tek s obzirom na njega mogu razdvojiti.²¹ U poznoj filozofiji Hajdeger govori o sklopovima: ovi pojmovi označavaju čitave faze, kompleksne oblike kroz koje mišljenje mora proći da bi od svog prvog početka stiglo do drugog. Njihovi nazivi, poput *poslednjeg Boga* ili *onih budućih*, ne označavaju doslovno neke buduće ljude ili Boga, već govore o određenom horizontu u okviru kog se mišljenje odvija na određeni način.²²

Primeri ima mnogo: za sve njih važi da su u pitanju najnerazumljiviji i najproblematičniji od Hajdegerovih pojmova. S obzirom na njihovu ulogu, to i ne čudi: upravo preko ovih pojmova Hajdeger uvodi i imenuje domen novog mišljenja kao novog poimanja uloge i smisla filozofije – čak se i pojam filozofije u poznoj fazi zamenjuje pojmom *mišljenja*, iz potrebe da

21 Up. Hajdeger, M., *Bitak i vrijeme*, str. 59.

22 Up. Hajdeger, M., *Prilozi filozofiji (iz događaja)*, Naklada Breza, Zagreb, 2008, str. 20-22, 76; von Hermann, F. W., *Wege ins Ereignis*, str. 32-33.

se on u potpunosti oslobodi balasta tradicije. Hajdegerov temeljni interes prevazilaženja starog u korist novog mišljenja oličen je u ovako postavljenim pojmovima, i zbog toga ih možemo nazvati *ključevima*: ukoliko se pravilno razumeju, oni ne govore prosto o tome šta je Hajdeger hteo da kaže, već primoravaju čitaoca da i sam krene novim putem, da ponovi Hajdegerov misaoni postupak. Jedino tako, smatra Hajdeger, moguće je razumeti njegovu filozofiju: zbog toga je ona zatvorena za bilo kog istraživača koji se ne upusti u ovaj proces preoblikovanja sopstvenog mišljenja.

Na taj način Hajdeger do krajnjih granica radikalizuje i ideju hermeneutike: da bi tumač razumeo tekst, on mora ponoviti misaone korake autora – budući da on sam, kao što je poznato iz istorije razvoja hermeneutike, ne može pronaći utemeljenje za takav postupak, autor na sebe preuzima zadatak da mu u tome pomogne. Hajdeger tako ostavlja široku mrežu pojmova – znakova – koji usmeravaju na tip analize koja je u datom slučaju sprovedena, te na njeno mesto u celini njegovog projekta. Možda najbolji primer za to predstavljaju pomenuti sklopovi: pozna misao Hajdegerova predstavljena je kroz uklapanje šest sklopova – svaki od njih predstavlja određeni način i horizont mišljenja, i svi njegovi tekstovi iz ovog perioda mogu se razvrstati u neki od njih. Svaki od ovih sklopova označen je zasebnim pojmom, pod kojim se podrazumeva čitav niz pojmovnih i argumentativnih veza i značenja: pojam ovde služi kao neka vrsta kaleidoskopa, kroz koji se isti fenomeni i motivi sagledavaju na različite, ali tačno određene načine. Međusobno uklapanje ovih šest sklopova opet nije izvedeno po linearnom modelu – ne postoji jedan pojam koji im je nadređen – već se do njega dolazi isključivo promišljanjem svake od ovih instanci, dakle, preplitanjem šest različitih načina sagledavanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nakon što smo izvršili analizu tri najvažnija tipa pojmovnosti jezika Hajdegerove filozofije, možemo zaključiti da se ovde u principu radi o dva nivoa njegovog tretiranja i zasnivanja: prvi nivo usmeren je na označavanje fenomena, a drugi na označavanje načina mišljenja o fenomenima. Uvideli smo da su oni u međusobnoj vezi: kao što je za označavanje fenomena često potrebno izboriti perspektivu njihovog sagledavanja, tako je i za označavanje te perspektive često potrebno uputiti na ono na šta se ona primenjuje. Otud se i postupci koje Hajdeger u oba slučaja primenjuje mogu međusobno preplitati i dopunjavati.

Ova razlika izuzetno je značajna za pristup tumačenju Hajdegerove misli: mogućnost da se unutar njenog jezičkog izraza uoče smernice koje upućuju na pravo značenje upotrebljenih termina, i to takvo da podrazumeva i sadržinske i methodske aspekte, obezbeđuje sistematično razabiranje unutar pojmovnih veza i mreža. Time se za tumačenje dobija vredno oruđe: neobični jezik Hajdegerove filozofije sam postaje njeno „uputstvo za upotrebu”, a razdvajanje njegovih oblika s obzirom na njihovo poreklo, funkciju i postupke izgradnje u tom pogledu je prvi korak.

Takav Hajdegerov filozofski jezik često je predmet optužbe za uvođenje poetskog izraza, metafora i alegorija na mesto stroge pojmovnosti. To je takođe jedan od razloga što se veliki broj istraživača radije okreće ranoj Hajdegerovoj misli, pre *okreta (Kehre)*: način na koji je ova misao u toj fazi prezentovana mnogo je sličniji tradicionalnim filozofskim sistemima nego ideja sklapanja šest sklopova iz pozne faze. Ipak, treba imati u vidu da je sam Hajdeger napustio ne samo pozicije sa kojih je govorio u prvoj fazi, već i stil kojim se koristio u njihovom izlaganju: ova promena, međutim, nipošto ne znači da je tada napuštena i pojmovna strogost u korist slobodnijeg i manje obavezujućeg izraza.

Hajdeger pokušava da zasnjuje novo filozofsko mišljenje, a sa njim i nov filozofski jezik i argumentaciju: njegov otklon od tradicionalnog nasleđa u tom smislu je radikaln, a posledica toga je istraživanje alternativnih načina postupanja sa jezikom filozofije. U tom kontekstu približavanje jezičkog izraza filozofije poetskom izrazu samo je pomoćno oruđe u procesu oslobađanja jezika od nametnutih oblika i izraza: ni na jednom mestu Hajdeger ne zastupa prevlast poezije kao paradigme umetnosti, već samo izvesno „provetravanje” filozofije u njenom postupku sa jezikom, koje se može izvršiti uz pomoć umetnosti.²³ Slikovitost Hajdegerovog poznog jezika tako je bitno naznačujuća, i govori tako što upućuje na one načine mišljenja koji se klasičnim pojmovima ne mogu bez ostatka uhvatiti. Izmena i radikalizacija jezičkog stila govori u prilog strogosti ove pojmovnosti, ne njoj nasuprot.

23 Up. Hajdeger, M., *Helderlinove himne „Germanija” i „Rajna”*, Demetra, Zagreb, 2002, str. 33, 59, 110; von Hermann, F. W., *Die zarte, aber helle Differenz. Heidegger und Stefan George*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1999, str. 196-199.

LITERATURA

- Friedmann, M., *Carnap–Cassirer–Heidegger. Geteilte Wege*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Mein, 2004.
- Gethmann, C. F., *Vom Bewußtsein zum Handeln. Das phänomenologische Projekt und die Wende zur Sprache*, Wilhelm Fink Verlag, München, 2007.
- Grubor, N., *Hermeneutička fenomenologija umetnosti. Osnovni problemi umetnosti polazeći od Hajdegerove filozofije*, Mali Nemo, Pančevo, 2009.
- Hajdeger, M., *Bitakvrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Hajdeger, M., *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Naprijed, Zagreb, 1996.
- Hajdeger, M., *Helderlinove himne „Germanija” i „Rajna”*, Demetra, Zagreb, 2002.
- Hajdeger, M., *Temeljni problemi fenomenologije*, Demetra, Zagreb, 2006.
- Hajdeger, M., *Prilozi filozofiji (iz događaja)*, Naklada Breza, Zagreb, 2008.
- Heidegger, M., *Die Grundbegriffe der Antiken Philosophie*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1993.
- Imdahl, G., *Das Leben verstehen: Heideggers formal anzeigende Hermeneutik in den frühen Freiburger vorlesungen (1919 bis 1923)*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1997.
- Koprivica, Č., *Biće i sudbina. Hajdegerova misao između uzornosti i vremenitosti*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2009.
- Petrović, G., *Prolegomena za kritiku Hajdegera*, Nolit/ Beograd i Naprijed/ Zagreb, 1986.
- von Hermann, F. W., *Wege ins Ereignis. Zu Heideggers „Beiträgen zur Philosophie”*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1994.
- von Hermann, F. W., *Die zarte, aber helle Differenz. Heidegger und Stefan George*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Mein, 1999.

UNA POPOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

THE PROBLEM OF LANGUAGE AND
INTERPRETATION OF HEIDEGGER'S PHILOSOPHY

Abstract: The main theme of this essay is the problem of language and interpretation of Heidegger's philosophy. The problem of interpretation of this philosophy is here seen as fundamentally connected with its language. Therefore, the analysis of character and function of language of Heidegger's philosophy should lead to proper position for its interpretation. The analysis of language of Heidegger's philosophy is to show various types of Heidegger's conceptuality, as well as their function in development of Heidegger's new philosophy.

Keywords: Heidegger, language, interpretation, concept, philosophy

Primljeno: 22.8.2015.

Prihvaćeno: 02.11.2015.